

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovu člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 6. do 9. marta 2007. godine donijela je

ODLUKU

I.

Historijska građevina – mjesto i ostaci graditeljske cjeline – Srpski pravoslavni manastir Rmanj sa ostacima originalnih fresaka u Martinbrodu proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Pokretnu imovinu iz stava 1. ove tačke sačinjavaju fragmenti fresaka aplicirani na nosač.

Nacionalni spomenik se nalazi na lokaciji koja obuhvata k.č. broj 35/109-1, posjedovni list broj 240, k.o. Veliki Cvijetnić, općina Bihać, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Građevina novog manastirskog konaka koja se nalazi sjeverno od manastirske crkve, izgrađena na k.č. broj 35/109-1, k.o. Veliki Cvijetnić, kao ni objekat manastirske crkve obnovljene osamdesetih godina prošlog vijeka nisu zaštićeni odredbama ove odluke kao nacionalni spomenik i na njih se ne primjenjuju mjere zaštite utvrđene ovom odlukom.

Na nacionalni spomenik se primjenjuju mjere zaštite utvrđene Zakonom o provođenju odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (»Službene novine Federacije BiH«, br. 2/02, 27/02 i 6/04).

II.

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine dužna je da osigura pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju, restauraciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione table sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III.

S ciljem trajne zaštite nacionalnog spomenika, utvrđuju se slijedeće zone zaštite:

I zona zaštite obuhvata dio k.č. broj 35/109-1, k.o. Veliki Cvijetnić na kojem je izgrađena manastirska crkva. U okviru te zone dozvoljeni su samo istraživački radovi, radovi konzervacije i restauracije, te radovi kojima je cilj prezentacija nacionalnog spomenika, uz odobrenje ministarstva nadležnog za prostorno uređenje Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nadležno ministarstvo) i stručno nadziranje nadležne službe zaštite (u daljnjem tekstu: nadležna služba zaštite).

II zona zaštite obuhvata dio k.č. broj 35/109-1, k.o. Veliki Cvijetnić, na lokalitetu starog samostanskog konaka, u prostoru definiranom sljedećim granicama: po pravcu jug-sjever, između samostanske crkve i građevine novog manastirskog konaka, a po pravcu zapad-istok, počevši od asfaltirane ceste zapadno od samostanskog kompleksa, sve do prve linije grobova istočno od samostanske crkve. U okviru te zone dopošta se provođenje arheoloških istraživačkih radova, te konzervatorsko-restauratorski radovi, kao i uređenje navedenog dijela k.č. broj 35/109-1, te radovi čiji je cilj prezentacija arheoloških nalaza, uz odobrenje nadležnog ministarstva i stručno nadziranje nadležne službe zaštite.

IV.

Stavljaju se izvan snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su suprotni odredbama ove odluke.

V.

Svako, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe suzdržat će se od preduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu da oštete nacionalni spomenik ili dovedu u pitanje njegovu zaštitu.

VI.

Iznošenje pokretne imovine iz tačke I stav 2. ove odluke (u daljnjem tekstu: pokretno naslijeđe) iz Bosne i Hercegovine nije dopušteno.

Izuzetno od odredbe stava 1. ove tačke, dopušteno je privremeno iznošenje pokretnog naslijeđa iz Bosne i Hercegovine radi prezentacije ili konzervacije, ukoliko se utvrdi da konzervatorske radove nije moguće izvršiti u Bosni i Hercegovini.

Odobrenje u smislu prethodnog stava daje Komisija, ukoliko bude nedvojbeno utvrđeno da to neće ni na koji način ugroziti nacionalni spomenik.

Komisija u svom odobrenju za privremeno iznošenje pokretnog naslijeđa iz Bosne i Hercegovine utvrđuje sve uvjete pod kojima se to iznošenje može izvesti, rok za povrat dobra u Bosnu i Hercegovinu, kao i zaduženja pojedinih organa i institucija za osiguranje tih uvjeta, te o tome obavještava Vladu Federacije BiH, nadležnu službu sigurnosti, carinsku službu Bosne i Hercegovine i javnost.

VII.

Ova odluka dostavit će se Vladi Federacije, nadležnom ministarstvu, nadležnoj službi zaštite i općinskim organima uprave nadležnim za poslove urbanizma i katastra, radi provođenja mjera utvrđenih u tač. II - V ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VIII.

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web-stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

IX.

Prema članu V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

X.

Danom donošenja ove odluke, sa Privremene liste nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH» broj 33/02, «Službeni glasnik Republike Srpske» broj 79/02, «Službene novine Federacije BiH» broj 59/02 i «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH» broj 4/03) briše se nacionalni spomenik upisan pod rednim brojem 210.

XI.

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u »Službenom glasniku BiH«.

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

Predsjedavajuća Komisije

Ljiljana Ševo

Broj: 06.1-2-186/05-25
7. marta 2007. godine
Sarajevo

O b r a z l o ž e n j e

I – UVOD

Na osnovu Zakona o provođenju odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, član 2. stav 1. »nacionalni spomenik« je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom, u skladu sa članovima V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine (»Službeni glasnik BiH«, broj 33/02) sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za šta ne postoji vremensko ograničenje, i bez obzira na to da li je za navedeno dobro podnesen zahtjev.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika donijela je odluku o stavljanju **Manastira Rmanj** kod Drvara na Privremenu listu nacionalnih spomenika BiH, pod rednim brojem 210.

U skladu sa odredbama Zakona, a na osnovu člana V stav 4. Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provođenju postupka za donošenje konačne odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U toku vođenja postupka izvršen je uvid u:

- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama i radovima na dobru itd.,

- uvid u sadašnje stanje objekta,
- kopiju katastarskog plana,
- historijsku, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru koja je data u popisu korištenja dokumentacije u okviru ove odluke.

Na osnovu uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Manastir Rmanj se nalazi u mjestu Martinbrodu, na zračnoj udaljenosti od: cca 43 km jugoistočno od Bihaća, 19 km zapadno od Bosanskog Petrovca i cca 24 km sjeverozapadno od Drvara, u neposrednoj blizini granice Bosne i Hercegovine sa Republikom Hrvatskom. Manastir, izgrađen cca 30 metara od lijeve obale Unca, nalazi se na udaljenosti od cca 700 m jugoistočno od ušća Unca u Unu. Plato na kojem je izgrađena manastirska crkva ima nadmorsku visinu od cca +324 m.n.v.¹

Istočno od manastirske crkve, u periodu 70/80-tih godina 20. vijeka izgrađeno je nekoliko ribogojilišnih bazena. Najveći od njih, sagrađen na deniveliranom platou, na koti +320,90 m.n.v., gabaritnih mjera cca 80 x 145 metara, nalazi se na udaljenosti od cca 45 metara od crkve.

Dolina Une je sa sjeveroistočne strane okružena ograncima Osjenčice (vrh 1795 m), sa jugozapadne strane ograncima planine Sjenice (vrh 1114 m), a u neposrednoj blizini manastira, jugoistočno, je Očigrijansko brdo (ili *Ćelije*), a sjeveroistočno od manastira Očijevsko brdo (spominje se i pod nazivom *Pogledalo*).

Historijski podaci

Nije poznat tačan datum osnivanja manastira, ali se njegov postanak može datirati u kraj 15. vijeka, odnosno početak 16. vijeka.

U starijim dokumentima manastir Rmanj se naziva: Hrmanj, Ajerman, Chermija, Szermil, Hermanya, Herman.² U tri listine³ pisane glagolskim pismom iz 1448., 1451. i 1478., spominje se Rmanj, kao glavni grad lapačkog⁴ plemena.⁵

¹ m.n.v.=metara nadmorske visine; podatak je preuzet sa Kopije katastarskog plana.

² Ilarion Ruvarac: Nešto o Bosni, dabarskoj i dabrobosanskoj episkopiji i srpskim manastirima u Bosni, Godišnjica Nikole Čupića II, Beograd 1878, 259

³ "U povesnim spomenicima južnih Slovena, knj. I., što ih I Kukuljević g. 1863 izdao ima tri listine, glagolskim pismom pisane...", sve tri u "Rmanji" izdane (Ilarion Ruvarac: Nešto o Bosni, dabarskoj i dabrobosanskoj episkopiji i srpskim manastirima u Bosni, Godišnjica Nikole Čupića II, Beograd 1878, 259, fusnota 1).

⁴ "U staroj lapačkoj župi, a pleme Lapčana pripada najstarijim hrvatskim plemenima, glavno je mjesto vjerovatno bilo Donji Lapac gdje je bila četverouglasta utvrda s okruglom kulom u jednom uglu koju je zajedno s obližnjim gradom neobična imena Rmanj dobio 1449. Juraj pri diobi Frankopana." (Nadilo, Branko: O utvrdama na ličkom području, Građevinar, 54 /2002/, 7, str. 435)

⁵ Ilarion Ruvarac: Nešto o Bosni, dabarskoj i dabrobosanskoj episkopiji i srpskim manastirima u Bosni, Godišnjica Nikole Čupića II, Beograd 1878, 259;

"...nije sporno da je u današnjem Martinbrodu, starome Rmnju, Ermnju ili Hrmnju postojao istoimeni utvrđeni grad čiji se župan i kaštelan spominju 1431. i 1448. godine (I. Kukuljević, Acta croat., 56 i 71) Ostaci jedne ogromne kule, nekoliko stotina metara zapadnije od ruševine crkve, još uvijek stoje u Martin Brodu." (Kajmaković, Zdravko: Manastir Rmanj i njegove freske, Zbornik Svetozara Radojčića, Beograd, 1969, 134).

Spominjanje rmanjskih monaha u Kruševskom pomeniku (kraj 15. vijeka) predstavlja najstariji⁶ pisani trag o tom manastiru, kao i pominjanje manastira Rmanj iz 1498., kada su vojvode Petar, Petrašanin i Vukodrag platili izradu ikone Bogorodice sa Hristom, namijenjene rmanjskom manastiru.⁷ U ljeto 1515. u njemu je skovan srebrni *kivot*⁸ trudom starca Makarija, iz iste godine je i veliki srebrni putir,⁹ velika srebrna kadionica je iz 1516. Pronađen je i jedan manastirski pečat iz 1553. godine¹⁰. Prema podacima iz pisanih izvora¹¹, manastir je zapaljen 1563. godine. U njemu je od 1566. godine sjedište Dabrobosanske episkopije¹². Rmanj je 105 godina bio sjedište dabrobosanskih mitropolita: Varlama, Aksentija, Gavrila (Avramovića), Teodora, Hristifora, Milentija, Gerasima i Gavrila (Predojevića).

U periodu između 1548. i 1577. Turci su osvojili Baniju, odnosno predjel između rijeka Une, Kupe i Save do blizu Karlovca.¹³

Svi crkveni predmeti iz rmanjskog manastira su poslije 1578. preneseni u manastir Marču¹⁴. „...I tom prilikom je Gavrilo¹⁵ mitropolit sa svim kaluđerima, jeromonasima i monasima, na broju oko 70, iz Bosne, blizu velikog grada Bihaća, od vode Zrmanje iz manastira Hrmna hrama Sv. Nikole čudotvorca pobegao i sve manastirske stvari, knjige i drugo što se i danas nalaze u Marči preneo.“¹⁶

⁶ Petković, dr Vladimir R., Pregled crkvenih spomenika kroz povescnicu srpskog naroda, Srpska akademija nauka; Posebna izdanja, knjiga CLVII, Odeljenje društvenih nauka, nova serija, knjiga 4, str. 287, Beograd, 1950 /Autor se poziva na izvor: Glasnik S.U.D. (Srpskog učenog društva) 42, Beograd/

⁷ „Pominje se među utvarima prenesenim iz m. Hrmnja u m. Marču, u spisku koji je priložen uz memorijal varaždinskih Srba od 1750 god. – god. II, 260“ (STARI srpski zapisi i natpisi / skupio ih i sredio Ljubomir Stojanović - Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1902-1926. – /I-VI/6 knj., 4957)

⁸ *kivot* (gr.) u pravoslavnoj crkvi: kovčeg sa moštima nekog svetitelja; kutija u kojoj se čuva evharistija; čivot.

⁹ Stojanović: 1902-1926, Stari srpski zapisi i natpisi III 4958, 4959

¹⁰ D. Medaković: Beleške o srpskoj umetnosti u oblasti stare Slavonije i Hrvatske, Starinar, Nova serija, knjiga V-VI, Beograd 1954-55, 324, fusnota 25 (Autor se poziva na Vid Vuletić Vukasović, Srpski pečati u Herceg-Bosni, Starinar VI, Beograd, 1889, str. 5-6)

¹¹ „Godine 1563. napadaju, plijene i zapale manastir bezi Kulinovići I oduzimaju neka sela i zemlje. Između god. 1565. i 1608. manastir je sasvim unazađen. Kulinovići oduzimaju sve što je bilo od vrijednosti, a broj kaluđera smanji se na 7-10. Prije toga živjelo je tamo oko 100 kaluđera i manastir je bio vrlo bogat.“ / S. Tomić (Atom), Manastir Rmanj, Bosanska vila, Sarajevo, 1904, br. 10, str. 192/

¹² Petković, dr Vladimir R., Pregled crkvenih spomenika kroz povescnicu srpskog naroda, Srpska akademija nauka; Posebna izdanja, knjiga CLVII, Odeljenje društvenih nauka, nova serija, knjiga 4, str. 287, Beograd, 1950. Autor se poziva na izvor: R. Grujić u »Nar. enciklopedija itd.« sv. 3, str. 232, sv. 5, str. 540. Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka / Prof. Stanoje Stanojević, - Zagreb: Bibliografski zavod D.D., 1925-1929 (Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina). – 4. knj.

¹³ S. Tomić (Atom), Manastir Rmanj, Bosanska vila, Sarajevo, 1904, br. 11, str. 211

¹⁴ Poslije bitke na Mohaču 1526. i pada Like i Obrovca pod tursku vlast 1528., desile su se migracije pravoslavnog stanovništva prema sjeverozapadu, što je za posljedicu imalo i osnivanje manastira u Hrvatskoj krajini: između Senja i Ogulina, 1602. je podignut manastir Gomirje, a u Slavonskoj krajini oko 1609. manastir Marča i manastir Lepavina 1636. između Križevaca i Koprivnice. Zbog središnjeg geografskog položaja Marča je izabrana za rezidenciju nove Vretanijske eparhije (nazivala se je i *marčanska* i *uskočka*), koju je 1609. osnovao pečki patrijarh Jovan za sve pravoslavce u Hrvatskoj, Slavoniji, Kranjskoj, Štajerskoj i zapadnoj Ugarskoj. Prvi njezin episkop bio je Simeon 1609-1630.

¹⁵ Gavrilo Avramović, dabrobosanski mitropolit oko 1578-1588 i egzarh pečkog patrijarha za Dalmaciju. (D. Medaković: Beleške o srpskoj umetnosti u oblasti stare Slavonije i Hrvatske, Starinar, Nova serija, knjiga V-VI, Beograd 1954-55, 324, fusnota 24)

¹⁶ Medaković: 1954-55, str. 324, (Autor se poziva na Ilarion Ruvarac: Nešto o Bosni, dabarskoj i dabrobosanskoj episkopiji i srpskim manastirima u Bosni, Godišnjica Nikole Čupića II, Beograd 1878, 259-261)

Zabilježeno je nekoliko spominjanja manastira Rmanj u 17. vijeku. Monah Teodosije je 1612. poklonio manastiru jedan *panegirik*^{17, 18}. U *Memorandumu varaždinskih Srba*, iz 23. aprila 1750., spominje se *Jevanđelje*¹⁹, prepisano u manastiru Rmanj, koje je iz Rmnja preneseno u manastir Marču. Iste godine manastirska crkva je dobila novi pokrov od klisa (šindre).²⁰ Jedan rmanjski zapis, koji se čuvao u manastiru Lepavini, svjedoči o postavljanju 1632-1633. novog poda u crkvi, a radovi su izvršeni u vrijeme igumana Mihaila, a u isto vrijeme, ukrašena su i dva krsta sa srebrom, zlatom i dragim kamenjem.²¹

Početak 17. vijeka manastir Rmanj postaje sjedište dabrobosanskih mitropolita, koji iz Rmnja stoluju punih 110 godina. Najznačajniji od ovih mitropolita bio je, nesumnjivo, mitropolit Teodor, koji je ponio i titulu egzarha cijele Dalmacije i koji je 1615. godine iz Rmnja osnovao prvu srpsku bogoslovsku školu – bogosloviju u manastiru Krki.

Godine 1638. je uslijedilo novo iseljavanje rmanjskih kaluđera, predvođenih igumanom Kirilom Nikšićem i dabrobosanskim mitropolitom Gavrilom Predojevićem u manastire Marču i Lepavinu, koji sa sobom prenose i crkvene dragocjenosti.²²

Na zatjev izvjesnog Save Stanisalića, jeromonah Kiril Nikšić, *postrizenik manastira Rmnja*, je u Marči, 1657. godine, prepisao jedan *psaltir*²³, a nema podataka da li je u to vrijeme bilo monaha u Rmnju.²⁴

Turci su 1663. godine ponovo zapalili manastir Rmanj, a nakon obnove, manastir je naseljen 1737. godine.²⁵

Brojna su spominjanja manastira Rmanj u 18. vijeku: „g. 1735 njegov *minej*²⁶, g. 1741 priložena mu je *irmologija*²⁷, a g. 1741 *prolog*²⁸; g. 1754 nabavljen je za nj *prolog* trudom igumana Vasilija zvanog »Tašme«²⁹; g. 1755 se spominje iguman

¹⁷ panegirik (grč. panégyris skup celoga naroda, slet, svetkova) svečana besjeda pred narodom, svečana pohvalna besjeda u slavu i čast nekoga, pohvalni spis, oduševljena pohvala; fig. preterano hvaljenje i veličanje koga ili čega

¹⁸ Petković, dr Vladimir R., Pregled crkvenih spomenika kroz povescnicu srpskog naroda, Srpska akademija nauka; Posebna izdanja, knjiga CLVII, Odeljenje društvenih nauka, nova serija, knjiga 4, Beograd, 1950, str. 287, /Autor se poziva na izvor: Spomenik S.K.A. (Srpska kraljevska akademija) XXXVIII Drugi razred. - Beograd str. 144

¹⁹ O *Jevanđelju*, Dr Dejan Medaković piše: „U manastiru Rmnju u Bosni je 1621. g. pisana srbulja „Tolkovanje jevanđelsko“, a 1690. g. troškom manastira Marče ova je knjiga obnovljena i posle prenetu u Lepavinu.” (Medaković, Dejan: Beleške o srpskoj umetnosti u oblasti stare Slavonije i Hrvatske, Starinar, Organ arheološkog instituta, Nova serija, knjiga V-VI, Srpska akademija nauka Beograd 1954-55, str. 326)

²⁰ Ševo, Ljiljana, Pravoslavne crkve i manastiri u Bosni i Hercegovini do 1878. godine, Banja Luka, 2002, 280;

²¹ (Kajmaković, Zdravko: Manastir Rmanj i njegove freske, Zbornik Svetozara Radojčića, Beograd, 1969, 135).

²² S. Tomić (Atom), Manastir Rmanj, Bosanska vila, Sarajevo, 1904, br. 11, str. 212

²³ *Psaltir* (grč. psalterion) u pravoslavnoj crkvi: bogoslužbena knjiga iz koje se čitaju i pjevaju psalmi. Naziv po tome što su se psalmi nekada pjevali uz pratnju psalteriona (grč. psalterion - žični instrumenat).

²⁴ Ševo, Ljiljana, Pravoslavne crkve i manastiri u Bosni i Hercegovini do 1878. godine, Banja Luka, 2002, 280

²⁵ S. Tomić (Atom), Manastir Rmanj, Bosanska vila, Sarajevo, 1904, br. 11, str. 212

²⁶ Stojanović, Ljubomir.: Stari srpski zapisi i natpisi V 7703;

- *minej* (gr...mesečni) u pravosl.crkvi: mesečnik, knjiga koja se upotrebljava na bogoslužjenju, a sadrži *tropare* i sve što se peva o praznicima, raspoređeno po mesecima

- *tropar* (gr. obrt; melodija) u pravoslavnoj crkvi: pesma u slavu nekog svetitelja, himna svetitelju

²⁷ Stojanović, Ljubomir.: Stari srpski zapisi i natpisi V 7800;

²⁸ Stojanović, Ljubomir.: Stari srpski zapisi i natpisi V, 1905, br. 7703, 7800 i 7897;

- *prolog* (grč. pro-logos predgovor) u antičkoj drami: prvi deo koji se prikazivao pre pojave hora, a cilj mu je bio da uvede slušaoca u razumevanje dramske radnje; otuda: predgovor, uvodni deo, naročito: govor slušaocima pre početka prikazivanja nekog komada; predigra; supr. epilog.

- knigu su darovali jeromonah Atanasije i njegov sin

²⁹ Stojanović, Ljubomir.: Stari srpski zapisi i natpisi V 8019;

Vasilije³⁰, a g. 1762 iguman Milentije Vukolević³¹, g. 1784 priložen mu je *kivot* (sada u manastiru Krupi)³² i *putir* (sada u manastiru Krupi)³³.³⁴

Za vrijeme rata 1788-1791. godine, između Austrije i Turske, ponovo je izgorio manastir Rmanj, kaluđeri izbjegli u Liku i Dalmaciju, manastir ostao napušten narednih 78 godina (sve do 1863.).³⁵ U periodu 1863.-1865. manastir je popravljen: „*Narodni zastupnik Gavro Vučković³⁶ kod otomanskoga je dvora u 1863. god. izradio dozvolu da se Manastir popraviti i ponoviti smije. Narod čuvši za ovu dozvolu pohita sa dobrovoljnim priložima te ovaj zastupnik kroz dvije godine sv. Obitelj obnovi i 1865. god. uprav na Uspenije Bogorodičino u njojzi bude svršena prva sv. Liturgija koja kroz više godina svršavana nije.*“³⁷ Postoje podaci da je manastir bio popravljan u 1874.³⁸, ponovo zapaljen u buni 1875./1876. godine, kada mu je zapaljen krov i oštećene freske, a obnovljen 1883. godine: „...*u obnovljenju oko 1883. potpuno i obilno snabdjevan nužnim predmetima.*“... „*a gosp. Bilbija veli da je ovaj božiji hram okičen ikonama i drugim stvarima crkovnim, te je svojim bogatstvom u takvim stvarima nadkrililo mnoge gradske hramove*“³⁹. U radu Koste Novakovića, iz 1894., dat je detaljan opis obnovljenog manastira.

U vrijeme II svjetskog rata, na *Veliki četvrtak*, 23. aprila 1944. godine, manastir Rmanj su bombardovali Nijemci i porušili ga do temelja. Tom prilikom uništene su dragocjene freske kojima je manastir Rmanj bio oslikan.

Godine 1974., za vrijeme episkopa dalmatinskog Stefana je započeta, a osamdesetih godina 20. vijeka, episkopa dalmatinskog Nikolaja (Mrđe) i episkopa Hrizostoma (Jevića), bihaćko-petrovačkog završena obnova manastirske crkve.

Obnavljanje manastira započeto je 1974. godine, za vrijeme episkopa dalmatinskog Stefana (Boce), a nastavljeno za vrijeme episkopa dalmatinskog Nikolaja (Mrđe) i episkopa Hrizostoma, bihaćko-petrovačkog. Temelji za novi manastirski konak osvećeni su 1993. godine, a zamonašen je i prvi sabrat manastira Rmnja, 1994. godine.

U ratu 1992-1995., za vrijeme akcije „*Oluja*“, manastirska crkva je devastirana: krov granatiran, uništene freske, a bogoslužbeni predmeti i crkvene knjige razbacani. Monasi su se u manastir Rmanj vratili 1998. godine, a 2003. godine je nastavljeno sa započetom gradnjom konaka, koja još uvijek traje.

2. Opis dobra

Manastirskom kompleksu se pristupa sa zapadne strane, sa lokalne ceste koja povezuje most preko Unca i naselje Martinbrod. Manastirski kompleks je sa istočne strane (prema ribnjaku) ograđen zidom, zidanim šljakobetonskim blokovima, visokim

³⁰ Stojanović, Ljubomir.: Stari srpski zapisi i natpisi V 8043;

³¹ Stojanović, Ljubomir.: Stari srpski zapisi i natpisi V 8221, 8223;

³² Stojanović, Ljubomir.: Stari srpski zapisi i natpisi II 3544;

³³ Stojanović, Ljubomir.: Stari srpski zapisi i natpisi II 3545;

³⁴ citirano iz: Petković, dr Vladimir R., Pregled crkvenih spomenika kroz povescnicu srpskog naroda, Srpska akademija nauka; Posebna izdanja, knjiga CLVII, Odeljenje društvenih nauka, nova serija, knjiga 4, Beograd 1950, str. 287

³⁵ „...*opet ga zapale Turci, a imenak pokretni i nepokretni razgrabe i podijele. Kaluđeri razbjegnu se sa sv. moštima i drugim stvarima....Tada su manastirske stvari podijeljene pojedinim crkvama po ličkom kraju Prilogu.*“ / S. Tomić (Atom), Manastir Rmanj, Bosanska vila, Sarajevo, 1904, br. 11, str. 212

³⁶ Gavro Vučković je bio trgovac iz Bosanskog Petrovca.

³⁷ Kosta Novaković: Kratak opis protoprezviterijata petrovačkog, Bosansko-hercegovački istočnik, IV-V, 1894, str. 185

³⁸ S. Tomić (Atom), Manastir Rmanj, Bosanska vila, Sarajevo, 1904, br. 11, str. 130

³⁹ S. Tomić (Atom), Manastir Rmanj, Bosanska vila, Sarajevo, 1904, br. 11, str. 171

cca 2,00 metra, dok je sa zapadne strane, prema putu, kompleks ograđen ogradom od drvenog kolja i pletene metalne mreže.

Manastirska crkva

Sačuvana su dva opisa nekadašnjeg izgleda manastirske crkve, jedan iz 1894., a drugi iz 1904⁴⁰. godine. Uz opis iz 1904., koji je dosta sličan onom iz 1894., dat je i veoma precizan crtež osnove crkve.

Opis crkve iz 1894⁴¹., u svom radu⁴² parafrazira Vojislav Matić. Citiramo: „Opis iz 1894. godine⁴³ kaže da je manastirska crkva sazidana od sige i okrenuta ka istoku, sa polukružnom oltarskom apsidom širine 3,31 m. Dubina apside do zidane ikonostasne pregrade je 4,75 m a širina celog oltarskog prostora (sa proskomidijom i đakonikom) je 6,93 m. Pregradu između naosa i oltarskog prostora čini zid debljine 68 cm, sa tri otvora iste visine od 1,94 m. Carske dveri su široke 87 cm, a severne i južne 74 cm. Naos crkve je dug 5,67 m, a širina mu je 6,39 m (treba 6,93 kao i u olatru). Priprata crkve je duga 6,39 m, široka 4,35 m i visoka 5,07 m. Bila je odvojena od prednaosa crkve zidom na kojem su bila vrata široka 92 cm a visoka 2,47 m (?). Sa leve i desne strane ovih vrata bile su dve niše. Vrata na zapadnoj strani crkve su široka 1,55 m, a visoka 2,05 m. Obimni zid crkvene građevine je imao debljinu 75 cm. Pevnički prozori na južnoj i severnoj strani crkve su široki 80 cm a visoki 1,87 m. Centralni oltarski prozor je širok 65 cm a visok 1,55 m. Prozori na proskomidiji i đakonikonu su široki 50 cm, a visoki 74 cm. Iznad priprate je jedan svod (podužni, polubličasti, visine 5,07 cm), a u naosu četiri svoda nose okruglo kube visine 5 do 6 metara. Visina kubeta sa krstom (spolja) je 7 do 8 metara. Kube, pokriveno limom, ima četiri prozora okrenuta prema stranama sveta, široka 25 cm, a visoka 1,50 m. Oltarska apside je posebno pokrivena nižim krovom čije rastojanje od zemlje iznosi 3,80 m. Visina krova nad proskomidijom i đakonikomom je 4,50 m a krovne površine iznad naosa okružuju kube i njihova visina od zemlje iznosi 6,73 cm. Krovne površine na priprati su niže od naosa i rastojanje od strehe do zemlje iznosi 3,42 m a sa zapadne strane visina do lastavice (grbine) je 6,06 cm. Iznad portala na zapadu je usečena niša za ikonu širine 65 cm i visine od jednog metra.”

Crkva je jednobrodna, pravougaone osnove (vanjskih gabarita cca 8,20 x 18,92 m) sa dubokim lukovima (dubine cca 61-67 cm, a raspona cca 2,52-2,56 m) prislonjenim uz podužne zidove i kupolom (unutrašnji dijametar cca 3,00 m, vanjski cca 4,00 m) oslonjenom na slobodno stojeće stupce (cca 60 x 70 cm), a u dispozicionom smislu se sastoji od naosa (cca 5,46 x 6,95 m) sa oltarskim prostorom (cca 2,80 x 6,92 m) i polukružnom apsidom (unutrašnjeg radijusa cca 2,23 m) i priprate (cca 4,30 x 5,76). Od oltarskog prostora naos je odvojen zidanom oltarskom pregradom (debljina zida cca 62 cm) sa tri polukružno zasvedena prolaza (širine cca 37,5-47 cm x visina cca 2,30 m).

⁴⁰ S. Tomić (Atom), Manastir Rmanj, Bosanska vila, Sarajevo, 1904,

⁴¹ Kosta Novaković: Kratak opis protoprezviterijata petrovačkog, Bosansko-hercegovački istočnik, IV-V, 1894, 185-187

⁴² Matić, Vojislav: *Rekonstrukcija manastira Rmanj*, Naše starine, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti BiH iz Sarajeva, XVI-XVII, Sarajevo, 1984., 201-213

⁴³ Kosta Novaković: Kratak opis protoprezviterijata petrovačkog, Bosansko-hercegovački istočnik, IV-V, 1894,

Crkva ima jedan ulaz širine 1,55/1,64 m (vanjska/unutrašnja zidarska mjera) u osovini zapadne fasade, sa arhitravnim gredom iznad koje se nalazi polukružna niša sa prikazom zaštitnika crkve (sv. Nikole).

Prozorski otvori, visine 1,40/1,65 (vanjska/unutrašnja zidarska mjera) za osvjetljavanje unutrašnjeg prostora crkve imaju polukružne završetke, a prodori svih prozorskih otvora kroz tijelo zidova u kojima se nalaze imaju konične forme radi što boljeg osvjetljenja unutrašnjosti crkve. Prozori su pravougaoni sa lučnim završecima. Na tamburu se nalaze četiri pravougaona prozora, visine 1,55m (unutrašnja zidarska mjera) sa polukružnim završecima.

Spoljna arhitektura crkve je jednostavna, a jedinu dekoraciju predstavlja vijenac plitkih arkadnih niša (ukupno 12 niša u vijencu) postavljen ispod vijenca kupole. Zidne površine nisu raščlanjene.

Podovi priprate, naosa i oltarskog prostora su izvedeni sa završnom obradom od kamenih ploča.

O POKRETNOM NASLIJEĐU

Detaljniju analizu i porijeklu fresko-ansambla rmanjske crkve dao je Zdravko Kajmaković u svoja dva rada, u Zborniku Svetozara Radojčića iz 1969. u članku »Manastir Rmanj i njegove freske« i u knjizi iz 1971. godine »Zidno slikarstvo u Bosni i Hercegovini«. U njima Kajmaković za rmanjsku crkvu kaže da je to »najzapadniji lokalitet sa srpskim freskama u Bosni.« (*Kajmaković, 1971., 111*) On navodi da su freske nastale krajem XV ili početkom XVI vijeka, a svakako prije 1520. godine, kada su ove krajeve osvojile Osmanlije. Tome u prilog ide i činjenica da je crkva oslikana neposredno poslije izgradnje objekta, što potvrđuje odsustvo donjeg sloja malterne podloge, koja bi se morala pronaći prilikom rekonstrukcije crkve, da je crkva u dužem periodu korištena bez svog fresko-ansambla – njeni šupljikavi sedreni blokovi u unutrašnjosti morali bi biti malterisani. (*Kajmaković, 1969., 142*)

Prvi pisani podatak o rmanjskim freskama ostavio je Kosta Novaković u Bosansko-hercegovačkom istočniku 1894. godine. On u tekstu navodi pretpostavku da su posljednji tragovi rmanjskog živopisa pokriveni malterom oko 1878. godine. Međutim, Zdravko Kajmaković smatra da se prekrivanje rmanjskih fresaka desilo nešto ranije, 1863. godine, za vrijeme velike obnove crkve. Kajmaković navodi da su freske »u momentu malterisanja bile u veoma teškom stanju« i da su »... uglavnom nestale u teškim kataklizmama kroz koje je prošao manastir. Sačuvano je samo nešto fragmenata na prizemnim zonama, pod zemljanim nasipima formiranim podizanjem patosa u protezisu i oltarskoj konhi.« (*Kajmaković, 1971., 112*)

Prilikom otkopavanja srušene crkve, otkopavanja temelja crkve i čišćenja fresaka pokazalo se da su crkva i priprata bile oslikane u isto vrijeme. Ustanovljeno je da je sokl bio ukrašen okerastim nabranim draperijama koje su visile na crvenoj borduri sa kružnim alkicama. Draperija je po gornjem rubu bila ukrašena sa tri horizontalne paralelne crvene linije koje prate nabore, a ostali dijelovi su bili ukrašeni sa po tri afrontirana polukruga, također crvene boje. Ovakva dekoracija tekla je čitavom dužinom sokla u naosu i priprati.

Iznad sokla i draperije, između crvenih bordura ovičenih bijelim linijicama, duž cijele zidne površine protezala se traka sa cvjetnom ornamentikom originalnog motiva. Pozadina ove trake bila je na ivicama obojena širokim potezima četke

svijetlijim okerom, dok je kroz sredinu zadržala bijeli ton prvog sloja malterne podloge. Sredinom trake razvijala se tamnozeleno grana sa koje su izrastali krinoliki cvjetovi sa vrežicama na vrhu, a iza njih su dolazili listovi akantusa sa crvenim kružićem u sredini i na vrežicama na vrhu. Jedan krin i akantus predstavljali su osnovnu ornamentalnu jedinicu koja se ponavlja, koja je uvijek varirala u tri tona: tamnoplavo, tamnozeleno i tamnoljubičasto. Slična cvjetna traka sa stilizovanim cvjetovima lala izvedenim u okerastom i smeđem crtežu ukrašavala je istočnu ivicu sjevernog zida protezisa. Zapadna ivica istočnog zida bila je pokrivena ornamentikom formiranom ukrštanjem valovitih linija upisanim na šah-osnovu, sa žutim, ružičastim, zelenim i plavim polukrugovima – »vjetrovkama«.

Najočuvanija cijelina bivšeg fresko-ansambla u Rmnju bila je sačuvana na sjevernom zidu protezisa. Tu je otkrivena figura arhanđela Mihaila. Figuri arhanđela je nedostajala glava, ramena i lijeva ruke. Pozadina freske je bila u donjem dijelu zelena, a gornjem tamnoplava. Plašt arhanđela, koji se u kovitlacima spušta gotovo do tla, bio je crvene boje, oklop okerast sa tamnosmeđim crtžom detalja, haljina ispod oklopa plava, čakšire žute sa karakterističnim kružnim naborima na koljenima, čizme ljubičaste sa biserima iznad srednjeg zareza, a u ruci arhanđela bio je naslikan ružičasti plameni mač. Ružičastom bojom obojeni su i vrhovi krila, a uz balčak mača bio je sačuvan dio šake i podlaktice, na osnovu kojih je bilo moguće naslutiti inkarnat tijela. Kajmaković navodi da je on bio maslinastozelen u osnovi sa tamnožutim namazom na osvijetljenim mjestima.

Tragovi fresaka u apsidalnoj konhi otkrivali su pet figura svetih otaca na svakoj strani konhe. Natpisi nisu ni ovdje bili sačuvani. Arhijereji su predstavljeni okrenuti prema istoku, blago nagnuti. U rukama su držali razvijene svitke. Ostali su sačuvani dijelovi torza centralnih figura na južnoj polovini apsida. Sveti oci predstavljeni su ogrnuti u bjeličaste sveštene odore ukrašene crvenim krstićima upisanim u krugove. Epitrahilji su bili tamnocrveni ili tamnozeleni, ukrašeni nizovima bisera i elipsastim formacijama dragog kamenja uokvirenim biserima. Na rubovima, dolje, epitrahilji su bili ukrašeni ružičastim kičankama. Jedan sveti otac imao je zelene papuče sa crvenom aplikacijom na vrhu.

U manastiru Rmanj na fresko-ostacima nije bio sačuvan ni jedan lik, ni jedno slovo, po čemu bi se jasnije sagledale slikarske osobenosti majstora. Kajmaković navodi da je on ipak bio po mnogo čemu originalan slikar. Tako navodi ornamentalni friz sa floralnim motivima iznad sokla koji se ne sreće na drugim freskama u Bosni i Hercegovini. Po Kajmakoviću se on može jedino porediti sa sličnim uzorima u Zadru i Splitu⁴⁴. Arhanđela Mihaila slikar predstavlja na istočnom zidu protezisa, a u srpskom živopisu je uobičajeno da se on predstavlja uz ulazna vrata, koji on kao »vojnika božijeg« čuva sa mačem u rukama. Kajmaković nadalje navodi da slikar poklanja ornamentici izuzetnu pažnju. Na istočnom zidu protezisa jedno polje u prvoj zoni bilo je rezervisano za samostalni ornamentalni pano. Nabrane draperije na soklu bile su završene ornamentalnom trakom slično kao i u manastiru Papraća, samo što su u rmanjskom slučaju upotrebljavani daleko bogatiji motivi. Kajmaković, sudeći po tijelu arhanđela Mihaila, smatra da ljudske figure nisu bile najsrećnije proporcionizirane – noge su slikane nešto kraće, dok je trup predstavljan nešto šire. Kajmaković također navodi da su pancirne pločice na arhangelovim grudima, naslikane nepažljivo i shematizirano. Smatra da se na njima ne vidi minucioznost koju slikar pokazuje kada radi ornamentiku koju čak obogaćuje i valerima. Paleta mu je bogata – pored nekoliko tonova crvene boje, on upotrebljava i dva tona zelene, zatim tamnoplavu,

⁴⁴ Kajmaković navodi nadalje na gotičkim freskama stone crkve u Zadru koji imaju na ivicama slične ornamente, kao i na freskama sokla porušene crkve Sv. Magdalene u Stonskom polju. (*Kajmaković, 1971., 115*)

čistu plavu (koja se u to vrijeme veoma rijetko upotrebljavala i gotovo redovno bila zamjenjena jeftinijom varijantom crne boje), ružičastu, oker, sivu, smeđu, ljubičastu, zelenomaslinastu, ciklamu i crnu.

Kajmaković navodi da su originalnosti rmanjskog slikarstva rezultat »zapadnih primjesa na ovu struju srpske umjetnosti koja je zaobilaznim putem, preko srednje Dalmacije u XV i XVI vijeku, stizala i do perifernih područja zapadne Bosne«. (Kajmaković, 1971., 115) Također Kajmaković smatra da se podudarnost između arhitekture crkava u Rmnju i Gomionici i crkava u Krki i Krupi možda može pratiti i na zidnom slikarstvu pravoslavnih bogomolja u Dalmaciji.

Na kraju Kajmaković zaključuje da su fragmenti fresaka u manastiru Rmanj nastali krajem XV ili početkom XVI vijeka i da su rezultat rada izdvojene grupe srpskih slikara, koji su, stvarajući duboko na zapadu u komplikovanim kulturnim i političkim uslovima, izgradili jedan specifičan umjetnički jezik u okvirima starog srpskog slikarstva, te ga na taj način obogatile za još jednu varijantu. Danas ne postoji više ni jedan objekat sa sličnim freskama⁴⁵. (Kajmaković, 1971., 114-116)

Nakon rekonstrukcije crkve, Zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH, je u crkvu postavio nekoliko fragmenata fresaka. Fragmenti fresaka su aplicirani na nosače sa malternom podlogom i potom pričvršćeni na zid crkve.

U augustu 1995. godine, tokom akcije »Oluja« fragmenti fresaka su nestali. Ostala je samo jedna ploča dimenzija 35 x 35 cm na južnom zidu crkve. Na njoj su vidljivi motivi rozeta u oker, plavoj i ružičastoj boji. Rozete su naslikane na tamnijoj plavoj podlozi.

Na ikonostasnu pregradu su postavljene ikone. Trenutno gornju zonu prekrivaju kaširane ikone manjeg formata, dok su ostale rađene tehnikom tempere na drvetu. Ove posljednje su pozajmljene iz Eparhije bihaćko-petrovačke i nisu vlasništvo manastira.

U crkvi je vladličanski tron postavljen 2004. godine. Rad je Zdravka Popovića iz Banje Luke.

U niši nad ulaznim vratima nalazi se mozaik sa predstavljanim sv. Nikolom. Mozaik je urađen osamdesetih godina XX vijeka.

Na udaljenosti od oko 15-20 metara sjeverno od crkve izgrađena zgrada novog manastirskog konaka. Zgrada novog konaka je zidana od opečnih blokova sa vertikalnim i horizontalnim armiranobetonskim serklažima, pokrivena je crijepom, ima podrum, prizemlje, sprat i potkrovnju etažu, a sama zgrada ima gabaritne dimenzije cca 13 x 28,50 metara.

Uz južnu fasadu zgrade novog konaka, prislonjen je armiranobetonski postament, gabarita cca 4 x 4 m, za budući zvonik, koji treba imati visinu od cca 22,50 m.

Istočno od crkve, nalazi se aktivno groblje, a najstariji grobovi koji potiču iz početka 20. vijeka, locirani su na dijelu manastirske cjeline na kojoj se nalazilo istočno krilo starog manastirskog konaka.

⁴⁵ »Ružičasti mač sačuvan kao jedini ostatak nepoznate freske u niši na zapadnoj fasadi crkve manastira Moštanica kod Dubice, geografski gledano mogao bi da se veže za starije freske u Rmnju, ali je on toliko oštećen da se u tom smislu ne mogu praviti ni pretpostavke. Uništena freska u Moštanicu, po Kajmakoviću je bila svakako mlađa od živopisa u Rmnju«. (Kajmaković, 1971., 116)

Na istoj strani, ispod drvene nadstrešnice pokrivene salonit pločama, nalazi se čelična konstrukcija na kojoj su ovješena tri zvona. Zvona su proizvedena 2005. godine u Livnici Kremenović u Belosavcima, a osvećena 2. oktobra 2005. godine.

Zvona su priložena manastiru kao privatni dar, a, također je, iz budžetskih sredstava općine Bihać (izvršenje za 2004. godinu) izdvojeno 3.000 KM za potrebe nabavke zvona za manastir.⁴⁶

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Dokumentacija (Dosije, Rješenja o stavljanju dobra je pod zaštitu države, Rješenja o upisu u Registar nepokretnih spomenika kulture, i sl.) Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH iz Sarajeva o pravnoj zaštiti Manastira Rmanj je stradala u ratu 1992-1995.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika je donijela odluku o stavljanju **Manastira Rmanj** kod Drvara na Privremenu listu nacionalnih spomenika BiH pod rednim brojem 210.

Prostornim planom Bosne i Hercegovine iz 1980. godine Manastir Rmanj je bio evidentiran kao kulturno-historijsko dobro i svrstan u I (prvu) kategoriju.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Objavljeni rad⁴⁷ Vojislava Matića radovima poduzetim osamdesetih godina 20. vijeka, pruža dosta podataka o aktivnostima na rekonstrukciji manastira Rmanj. Navodimo citate iz tog rada:

- „Najvažniji izvori i podaci koji su usloveli rad na ovoj velikoj rekonstrukciji jesu:*
1. *Osnova crkvene građevine pošteđena od rušenja 1940. godine, otkopana i konzervirana 1966. godine i njeni detaljni arhitektonski snimci iz 1968. i 1972. godine;*
 2. *Fotografija crkvene građevine snimljena oko 1920. godine (jugoistočna strana), na kojoj se vide krovne površine crkve pokrivene šindrom;*
 3. *Fotografija crkve sa jugoistočne strane iz vremena pred rat (1940) sa krovovima pokrivenim novim falc-crepom;*
 4. *Fotografija iz vremena pred rat na kojoj je prikazan detalj oltarske apside sa jugoistočne strane;*
 5. *Gravira crkve iz sredine XIX veka koja prikazuje građevinu viđenu sa jugozapadne strane;*
 6. *Opis crkvene građevine i numerički podaci koje daje: K. Novaković, Kratak opis protoprezviterata petrovačkog, Bosansko-hercegovački istočnik, Sarajevo 1894, IV-V, 184-190;*
 7. *Opis crkvene građevine i osnova crkve sa numeričkim podacima koje donosi: S. Tomić (Atom), Manastir Rmanj, Bosanska vila, Sarajevo 1904, 1 (13-15), 2 (31-32), 3 (52-54), 4 (72 -74), 7 (130), 8 (152-153), 9 (169-171), 10 (191-193), 11 (211-213);*
 8. *Podaci koje daje (pismeno i usmeno) istraživač i konzervator ovog spomenika Z. Kajmaković;*

⁴⁶ Službeni glasnik općine Bihać, broj 15, 26. decembar 2005, str. 478

⁴⁷ Matić, Vojislav: *Rekonstrukcija manastira Rmanj*, Naše starine, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti BiH iz Sarajeva, XVI-XVII, Sarajevo, 1984., 201-213

9. Podaci koje je autor ovog rada sakupio na terenu od starijih meštana iz Martinbroda;
10. Detalji pronađeni prilikom iskopavanja crkve: fragmenti pandantifa, delovi unutrašnjeg venca kubeta i podaci iz sondažnog iskopavanja.“

„Rad na rekonstrukciji manastira Rmnja odvijao se u dve faze. Prva faza rekonstrukcije: formiranje građevine iz vremena pred rušenje s obzirom na obilje podataka koji govore o crkvi iz tog vremena. Druga faza rekonstrukcije: formiranje logičnog izgleda jedne srednjovekovne građevine.

OSNOVA - Postojeći podaci građevine sa zidovima visine oko jednog metra, spoljašnjim dimenzijama 8,20 x 18,92 m i unutrašnjim dimenzijama 6,93 x 17,58 m dozvoljavaju sasvim precizno rešenje osnove crkve. Na arhitektonskom snimku otkopane crkve nedostaje samo jugozapadni potkupolni stubac u naosu građevine. Njegovo postojanje je potvrđeno na više načina: pomenom kubeta na crkvi 1621. godine, gravirom iz sredine XIX veka na kojoj se vidi kube, opisom iz 1894. godine, opisom i crtežom osnove iz 1904. godine i najzad opisima starijih meštana iz Martin-Broda. Mesto jugozapadnog potkupolnog stupca precizno je ucrtano na crtežu osnove crkve iz 1904. godine a njegov pravac određuje ostatak pilastra sa unutrašnje strane jugozapadnog obimnog zida građevine. Dva slobodna stupca kvadratnog preseka i stupci utopljeni u zidanu oltarsku pregradu formirali su kvadratni prostor i dali osnovu za rešenje kubeta. Prelaz kvadratne osnove potkupolnog prostora u kružnu osnovu kubeta izveden je pomoću pandantifa. Kao potvrda ovome pronađen je prilikom otkopavanja 1966. godine ugaoni fragment pandantifa od klesane sige. (fotografija).

Priprata, uža od ostalog dela crkve, zidana je (kako je utvrđeno prilikom otkopavanja) u isto vreme kada i ostali deo građevine. Sa obe strane unutrašnjih podužnih zidova priprate, nalaze se po dva relativno duboka prislonjena luka, koji primaju potisak podužnog poluobličastog svoda nad pripratim. Ujedno, severozapadni deo priprate sa dva prislonjena luka je najbolje sačuvani deo na celoj građevini. Potpuno pravilni polukružno zasvođeni lukovi, vidljivi su u celini. Njihova visina je 3,09 m. Granicu između priprate i prednaosa čini luk širine 2,98 m.

Prema opisu iz 1894. godine na ovom mestu je postojao zid (70 cm) sa vratima širine 92 cm. Sa leve i desne strane ovih vrata u prednaosu postojale su dve polukružno zasvođene niše, take da su zajedno sa vratima činile jednu vrstu pandana trima otvorima na zidanoj oltarskoj pregradi. Prema sačuvanom ostatku jedne od ovih niša na severozapadnom delu zida između priprate i prednaosa, njihova dubina je bila 25 cm, visina oko 1,50 m, a širina verovatno oko 90 cm. Obe niše su bile oslikane.

Prednaos, naos sa severnom i južnom pevnicom i oltarski prostor sa proskomidijom i đakonikom, čine pravougaoni prostor zatvoren obimnim zidovima, sa pravilnom polukružnom (spolja i iznutra) apsidom na istočnoj strani građevine. Unutrašnja širina crkve u ovim prostorima je podjednaka i kreće se oko 6,95 m. Ova mera je ista i u opisima iz 1894. i 1904. godine. Naos i oltarski prostor su razdvojeni zidanom oltarskom pregradom na kojoj su se nalazila tri polukružno zasvođena otvora. Visina ovih otvora je bila, prema opisu iz 1894. godine, 1,94 m. Treba naglasiti da je ova visina svakako izmerena posle povišenja poda u crkvi, što znači od današnjeg poda. U protivnom slučaju da je visina otvora na ikonostasu merena na starom spuštenom podu, prilikom povišenja poda visina otvora bi se smanjila na 1,60 m što je malo verovatno.

U vreme pred rušenje na crkvi su postojala samo vrata na zapadnoj strani. To je jedini otvor na građevini premošćen ravnom (arhitravnom) nadvratnom gredom. Širina portala iznosila je 1,55 m a visina 2,05 m. Otvor portala su zatvarala dvokrilna hrastova vrata.⁴⁸ Nad vratima je postojala plitka polukružno presvođena niša visine od jednog metra a široka 65 cm. U niši je bila smeštena ikona (na limu) sveca kojem je crkva posvećena. Dubina niše nije naznačena. Obično se kreće od 8 do 12 cm.

U donjoj zoni crkvena građevina je imala pet prozorskih otvora. Svi ovi otvori nastali su u ovom obliku verovatno u obnovi 1883. godini. Z. Kajmaković je utvrdio da su otvori prozora proširivani.⁴⁹ Pevnički prozori sa ukrasnom trakom od maltera koja prati oblik otvora imaju širinu 80 cm a visinu 1,87 m. Centralni prozor na apsidi širok je 65 cm a visok 1,55 m. Prozori na proskomidiji i đakonikonu široki su 50 cm a visoki 74 cm. Svi ovi otvori su premošćeni polukružnim natprozorcima.

Pored ovih otvora, unutrašnji zidovi građevine su perforirani i sa šest polukružnih odnosno pravougaonih niša. Jedna se nalazi u južnom pevnickom prostoru, tri u proskomidiji i dve u polukružnom oltarskom zidu. Nije nam poznato da li je bilo niša u đakonikonu.

PRESECI - Rešenje podužnih i poprečnih preseka i svodnih površina u njihovim gornjim zonama oslanjala su se na podatke iz opisa 1894. godine, iskaze starijih ljudi iz Martin-Broda i komparacije sa susednim spomenicima. Opis iz 1894. godine pominje "četiri svoda u glavnoj crkvi a na sredini okruglo kube". Očigledno je da se govori o preseku podužnog i poprečnog poluobličastog svoda, iznad kojih je pomoću pandantifa formirano kube. U prilog ovome idu i sećanja starijih meštana iz Martin-Bbroda. Njihovi opisi se poklapaju sa gornjim rešenjem. Prilikom upoređivanja nekoliko predloženih perspektivnih crteža, oni su se bez dvoumljenja opredelili za opisano rešenje. Jedno od bliskih rešenja je da ojačavajući lukovi nose kube građevine, ali je i ono bilo, odbačeno. Ovako rešenje svodnih površina u naosu, nameće se i posle komparacije sa crtežima crkava sa susednog područja. Crkve manastira Krupe, Krke i Gomionice rešavaju na sličan način ukrštanje poluobličastih svodova i prelaz iz kvadratne u kružnu osnovu kubeta. Takođe, crkva manastira Vozuće, Tavne, Tronoše, Svete Trojice (ovčarske), Majstorovine i Dobrilovine na sličan način rešavaju sistem svodova i postavljanje kubeta nad ukrštenim osama.

U priprati, sistem svodova je rešen jednostavno. Na već opisane prislonjene polukružne lukove (visine 3,09 m), oslanja se podužno postavljeni poluobličasti svod. Njegova visina od poda je 5,07 m. U prednaosu, podužni poluobličasti svod, oslanja se na dva (severni i južni) niža i manja poluobličasta svoda, poprečno postavljena. Svodovi nad proskomidijom i đakonikonom nisu pomenuti u opisima manastira iz 1894. i 1904. godine. Po rečima starijih meštana, bili su nešto viši od svoda oltarske polukalote. Stari meštanin, Branko Reljić, penzioner iz Martin-Broda (sa kućom u blizini crkve) tvrdi da se svod oltarske polukalote, "mogao rukom dohvatiti", i pored toga što limeni krovni pokrivač nad apsidom ima relativno veliki pad, te asocira rešenje više apside.

FASADE - Prilikom rešavanja fasadnih površina, u prvoj fazi rekonstrukcije, pored osnove građevine, najvažnije podatke su pružile tri sačuvane stare fotografije, na kojima se pored fasadnih platna, vidi sistem krovova i kube nad

⁴⁸ Po rečima Branka Reljića, penzionera iz Martinbroda

⁴⁹ Prilikom otkopavanja crkve utvrđeno je da su otvori prozora i vrata proširivani. To se najbolje videlo po oštećenjima fresaka u apsidi, vidi Z. Kajmaković, Manastir Rmanj i njegove freske, 136

centralnim delom crkve. Već pomenuta gravira sa polovine XIX veka, prikazuje sa malim nedostacima, istu građevinu iz drugog ugla. U oba slučaja fasadna platna su omalterisana, tako da struktura zidanja tesanom sigom nije vidna. Bočne fasade (južna i severna), rešene su na neuobičajen način. Obimni zid prednaosa sazidan je do visine zidova pevnica, tako da je umesto sistema stepenastih krovova, ceo centralni deo (naos, prednaos i pevniki prostori), pokriven jednim četvorovodnim krovom iz kojeg se izdiže kube kružnog preseka. Rešenje je jedinstveno i originalno. Stari graditelji su izgubili na estetskom planu (spoljašnjem izgledu crkve), da bi dobili na jednostavnosti i vremenu. Sledeći ovaj način, oltarski prostor ispred apside i bočni prostori proskomidije i đakonikona, takođe su, umesto sistemom stepenastih krovnih površina, pokriveni jednostavnim dvovodnim krovom. Očigledno je da se u rasporedu krovnih površina ne mogu naslutiti sistemi svodova u unutrašnjosti građevine. Priprata, sa četiri prislonjena luka i podužnim poluoblíčastim svodom pokrivena je nižim dvovodnim krovom a apsida polukružne osnove i kube kružne osnove, pokriveni su odgovarajućim limenim krovnim pokrivačima.

Relativno jednostavno rešenje fasadnih platna, omogućili su numerički podaci iz opisa manastira 1894. godine. Fasade su merene po vertikali: od zemlje do krovne strehe. Limena kapa oltarske apside ima visinu 3.80 m, streha nad đakonikomom je visoka 4,50 m, do najviših streha na centralnom delu građevine ima 6,73 m, streha na priprati visoka je 3,42 m a do grbine krova na zapadnoj fasadi ima 6,06 m. Ucrtavanje prozorskih otvora i određivanje njihovog položaja olakšano je donošenjem osnovnih dimenzija otvora (pevniki 80 x 1.87 m, centralni apsidalni 64 x 1,55 m, i bočni apsidalni 50 x 74 cm). Omalterisane zidne površine imale su skromne dekorativne elemente. Oko otvora prozora, verovatno iz vremena kada su proširivani, nastala je ukrasna traka maltera koja prati oblik otvora a na uglovima građevine izvedene su vrlo plitke lizene sa težnjom da se naglasi vertikalnost kod fasada. Moguće, da je i zapadni portal pravougaonog oblika u to vreme dobio okvirnu maltersku plastiku. Prema tome, uticaji srednje i zapadne Evrope u XIX veku ovde su se odrazili putem širenja otvora i ukrašavanja otvora malterskom plastikom. Iz vremena kada je spomenik nastao potiču verovatno samo dva arhitektonska dekorativna elementa: u unutrašnjosti građevine potkupolni venčić (pronađen u ruševinama crkve) i niz slepih, plitkih, polukružno zasvodenih niša raspoređenih ispod slemena kubeta.

Kube, kružnog preseka, imalo je četiri prozorska otvora raspoređena u pravcu strana sveta. Po ovim otvorima se vidi da su krovne površine oko kubeta, u toku vremena dobile veću visinu, tako da su južni i severni prozor kubeta, zatvoreni povišenjem krova za jednu četvrtinu. Do povišenja krovnih površina oko kubeta je došlo usled relativno blagog nagiba koji ima četvorovodni krov na centralnom delu građevine. Na graviri iz polovine XIX veka blagi nagib krova je posebno naglašen. Prozori na kubetu su pretrpeli izvesne izmene. Na uvećanoj fotografiji crkve iz vremena pred rat, vidi se da su uski, drveni pravougaoni ramovi, usađivani naknadno preko još užeg polukružno zasvodenog otvora, karaktrističnog za naše srednjovekovne spomenike. Ova intervencija na prozorima kubeta je izvedena samo sa spoljašnje strane, pre svega da bi se sprečilo ulaženje atmosferskog taloga u naos građevine.

Većina podataka sa kojima raspolažemo i na osnovu kojih je rađena rekonstrukcija u I fazi, odnosi se na građevinu koja je konačno formirana u ob-

novama 1863. i 1883. godine. Nisu nam poznate veće intervencije na crkvi krajem XIX i tokom XX veka. Razlika između opisa iz 1894. i 1904. godine sastoji se jedino u otvaranju zida između prednaosa i priprate i uklanjaju vrata i dveju oslikanih niša. Kasnije, 1929. ili 1930. godine, šindra koja se vidi na fotografiji iz pomenutih godina, zamenjena je krovnim pokrivačem od novog falc-crepa, tako da su raspored i nagibi krovnih površina ostali nepromenjeni. Tom prilikom nisu zamenjeni krovni pokrivači od lima nad kubetom i apsidom. Podovi, kao što je već objašnjeno, nisu povišeni posle pomenutih obnova.

Kao što je već istaknuto, druga (konačna) faza rekonstrukcije, sastoji se u formiranju logičnog izgleda jedne srednjevekovne građevine, koja je nastala u vreme povlačenja ispred Turaka i održala se u vremenu dominacije turske vlasti. Intervencije u ovoj fazi su relativno jednostavne. U unutrašnjosti građevine treba spustiti nivo podova, koji su prema izvršenom sondažnom ispitivanju u đakonikonu, podignuti za 35 do 40 cm. Ovo spuštanje nivoa podova može se preduzeti samo posle otvaranja izvesnog broja sondi na pojedinim karakterističnim mestima: ispred unutrašnjeg praga zapadnog portala, ispod novoformiranog luka na sastavu priprate i naosa i ispod carskih dveri na zidanom ikonostas. Treba utvrditi da li je postojao stepenik na mestu gde je zidani ikonostas, čime je oltarski prostor, kao što je to uobičajeno, uzdignut u odnosu na prostor naosa. Spušteni pod u priprati, istakao bi viši nivo okolnog terena i zahtevao bi formiranje dva stepenika sa unutrašnje strane zapadnog portala. Takođe, na sastavu priprate i prednaosa treba formirati jednostruki portal i dve polukružno zasvođene niše. Ostale intervencije se odnose na spoljašnost građevine. Treba ublažiti pad četvorovodnog krova oko kubeta i na taj način otkriti naknadno zatvorene donje četvrtine južnog, zapadnog i severnog prozora na kubetu. Potrebno je dati manju visinu, suziti i polukružno premostiti prozorske otvore na istočnoj, južnoj i severnoj fasadi i pregraditi ih jednostavnim drvenim ramovima po unutrašnjem rubu. Suženi i polukružno zasvođeni prozori na kubetu, dobili bi izgled nekadašnjih prozora-puškarnica. Takođe, bilo bi dobro oformiti iznad kubeta nadvišeni krovni pokrivač i prepustiti ga radi jednostavnijeg odvodnjavanja. Trebalo bi ublažiti pad krovnog pokrivača iznad apside i prepustiti strehu. Sve krovne površine na crkvi potrebno je pokriti jednostavnim bakarnim limenim pokrivačem i izvesti proporcionalno oformljenu jabuku sa krstom iznad kubeta.“

Navedeni rad pruža zanimljive podatke o vanjskom izgledu crkve i starog samostanskog konaka, koji se temelje na opservaciji jednog originalnog crteža manastirskog kompleksa sa kraja 18. vijeka, pronađenog u Ratnom arhivu u Beču. Citat:

„U međuvremenu, došlo je do značajnog otkrića u vezi sa crkvenom građevinom i konacima manastira Rmnja. U Ratnom arhivu u Beču, pronađen je originalni crtež sa kraja XVIII veka (iz 1794. godine), na kojem su prikazani manastir Rmanj, rmanjska kula i njihov međusobni položaj na geografskoj karti.⁵⁰ Sa ovog originalnog crteža, za nas je posebno zanimljiv i dragocen prikaz manastira Rmnja. Pre svega to je najstariji grafički prikaz ovog manastira. U donjem desnom uglu pronađenog dokumenta data je osnova crkve, osnova konaka i perspektivni izgled crkvene građevine i konaka sa severozapadne strane. Ova dva crteža prati legenda sa objašnjenjem:

1. Crkva zidana kvaderima sige ima presvedene gornje površine i podove od

⁵⁰ Plan von Unna und Unnack, profils und prospect kula Ermain und kaludier Kloster, Krieess-archiv Wien, StiPgasse 2, G L H 159-1.

- crvenih mermernih ploča,
 2. Monaške ćelije,
 3. Ostava,
 4. Kuhinja,
 5. Ambar za kukuruz,
 6. Ostatak starog zida.

Osnova crkve sa pronađenog crteža poklapa se sa osnovnim merama današnje građevine. Potpuno je sigurno da je u pitanju ista osnova. Odnos širine i dužine centralnog dela je u potpunosti isti. Širina priprate na pomenutom crtežu je nešto manja a projekcija kubeta i svodova nisu ucrtane. Ovaj najstariji crtež osnove manastira Rmnja, potvrđuje postojanje vrata između prednaosa i priprate i dalje podatke o podnim površinama u crkvi načinjenim od pravilnih mermernih ploča crvene boje. Ispred zapadne fasade, prikazan je u osnovi i izgled, ostatak trema kvadratnog oblika koji je verovatno bio sagrađen od drveta. Pomenuta proporcionalna osnova crkvene građevine sadrži pojedine nepreciznosti: pored uže priprate nisu ucrtani otvori prozora, niti projekcije kubeta i svodova mada ih je autor nacrtao na perspektivnom izgledu crkvene građevine. Takođe se nameće pitanje zašto nisu ucrtani stupci kvadratnog preseka u prednaosu, zidani ikonostas i veći broj izdubljenih niša u zidovima crkvene građevine. Postoji utisak da je autor crtao u osnovi temeljne zidove crkve. Takođe, na perspektivnom crtežu crkve ucrtana je vertikalna linija koja odvaja prostore proskomidije i đakonikona od naosa iako je prema crtežu osnove i izgleda očigledno da ona ne postoji.

Izgled crkvene građevine sa severozapada donosi nekoliko važnih novih podataka. Zapadni portal je bio polukružno zasveden a klesani kamen portala je u gornjoj zoni završen "na šiljak", pod verovatnim uticajem islamike. U ranijem izlaganju iznesena je pretpostavka da se na proskomidiji ili đakonikonu nalazio prozorski otvor. Na perspektivnom crtežu crkve vidi se prozorski otvor na proskomidiji. Relativno mali otvori prozora imali su pravougaonu traku oko otvora koja je verovatno postala ispuštanjem i klesanjem sige. Ista dekoracija se nalazi i oko otvora na kubetu. Novi element na kubetu je ukrasna traka između slepih niša i otvora prozora na kubetu. U kasnijim opravkama ona je svakako uklonjena.

Perspektivni izgled sa severozapadne strane prikazuje crkvenu građevinu i zgradu konaka bez krovnih površina. Ovo stradanje manastira verovatno potiče iz već pomenutog Austro-turskog rata 1785. godine. Uklonjene krovne površine nam pokazuju spoljašnje strane svodova i dokazuju njihovo postojanje iznad priprate, naosa, oltarskog prostora i kubeta. U legendi koja prati crteže navodi se da je crkvena građevina sazidana od kvadera sige, dok perspektivni crtež pokazuje da u to vreme crkvena građevina nije imala omalterisane fasadne površine, tako da su pravilni kvaderi sige bili vidni.

Potpuno nov podatak predstavlja gabarit zgrade konaka i raspored unutrašnjih prostorija. Tekstualno objašnjenje uz crteže kaže da su četiri prostorije konaka služile kao ćelije monasima, najveća prostorija je služila kao ostava, dok se u severozapadnom delu nalazila kuhinja. Na istočnoj strani, iza zgrade konaka, nalazio se mali izdvojeni ambar za kukuruz. I konak, kao i crkvena građevina, prikazan je na crtežu bez krovnih površina tako da vidimo da su prostorije u konaku bile zasvedene. Ispred istočnog dela konaka vidi se niz od šest stubića, što predstavlja verovatni ostatak drvenog trema i stepenice po kojima bi se moglo zaključiti da je ova strana konaka imala i spratne prostorije. Pada u oči veliki broj malih otvora koji su ucrtani po obimnim zidovima zgrade konaka. To su verovatno

bili mali nepregradeni otvori za ventilaciju i eventualno minimalno osvetljavanje prostorija konaka. Svaka prostorija u konaku ima jedan ili dva i više ovakvih otvora.“

Prema podacima iz crteža⁵¹ Zavoda za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti BiH iz Sarajeva urađenim za potrebe projekta rekonstrukcije, evidentno je da su svodovi iznad crkvenih brodova, kao i kupola izvedeni od armiranobetonske konstrukcije (debljina armiranobetonskih ljuski cca 10 cm), sa horizontalnim serklažima-gredama postavljenim u krunama zidova, odnosno tamburu kupole. Urađeni su tzv. skriveni serklaži (unutar jezgre kamenih zidova). Osim ovih, izveden je jedan, također skriveni, perimetralni serklež u obimnim zidovima crkve, na cca 1,50 m o odnosu na kotu poda. Navedeni serklaži su, najvjerovatnije, izvedeni radi horizontalne ukrute objekta. Pod crkve od kamenih ploča je urađen sa slojem hidroizolacije i postavljen na tamponskoj podlozi. Krovna konstrukcija je drvena: rogovi 10/14 cm, podrožnice 20/15 cm, a preko podloge od daske colarice, postavljen je pokrov od bakarnog lima debljine 0,55 mm.

U periodu rekonstrukcije crkve manastira Rmanj izvršeni su i konzervatorsko-restauratorski radovi na fragmentima pronađenih i sačuvanih fresaka. Fragmenti fresaka su aplicirani na nosače sa malternom podlogom i postavljeni na zidove crkve⁵².

5. Sadašnje stanje dobra

Odabrani položaj na lokaciji manastirske parcele, a naročito veličina zgrade novog samostanskog konaka (koji je u izgradnji), zatvaraju sve vizure prema manastirskoj crkvi, te znatno umanjuju umjetničku vrijednost, čitljivost i ambijentalne vrijednosti manastira Rmanj.

Fragment freske apliciran na nosač dimenzija 35 x 35 cm postavljen je na južnom zidu crkve. Fragment se nalazi u dobrom stanju.

U augustu 1995. godine, tokom akcije »Oluja« iz crkve su nestali fragmenti fresaka postavljeni prilikom rekonstrukcije crkve.

6. Specifični rizici

Rijeka Unac, koja sa sjeverne strane tangira lokalitet manastira, izvire, kao Mlinski potok, ispod planine Šator na 876 m nadmorske visine, teče kroz klisuru Pojila, četiri kotline i tri daljnje klisure. Od Drvara do Martinbroda teče najužom

⁵¹ Tri crteža Zavoda za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti BiH iz Sarajeva (nema podataka o tačnoj dataciji crteža, ali potiču iz 80-tih godina 20. vijeka):

- Crtež sjeverne fasade
- Poprečni presjek 5-5 (kroz oltarski dio sa pogledom na apsidu)
- Poprečni presjek (kroz naos, na mjestu kupole)

⁵² Ne postoji podatak da li su nakon rekonstrukcije crkve i nakon konzervatorsko-restauratorskih zahvata na fragmentima fresaka svi fragmenti vraćeni ili samo neki od njih.

klisurom, negdje dubine i do 350 metara. Ukupni tok je oko 66 kilometara, te ima visinsku razliku od oko 450 metara.

Na prijedlog Federalnog ministarstva energije, rudarstva i industrije, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je 28. septembra 2006. godine donijela *Odluku o proglašenju javnog interesa, pristupanju pripremi izgradnje elektroenergetskih objekata, izboru strateških partnera i pristupanju dodjeli koncesija* (Odluka V broj 553/06), kojom se JP „Elektroprivreda BiH“, dodjeljuju se poslovi na pripremi za izgradnju: HE „Ustikolina“, HE „Vranduk“, HE „Rmanj Manastir“, TE „Tuzla blok 7“, TE „Kakanj“, RiTE „Bugojno“.

Za strateškog partnera JP „Elektroprivreda BiH“ i JP „Elektroprivreda HZ H-B“, za pripremu izgradnje objekata HE „Ustikolina“, HE „Vranduk“, HE „Rmanj Manastir“ i HE „Vrilo“ dodjeljuje se putem javnog poziva odabrani konzorcij APET-grupa (VATECH Hydro, ALSTOM, VOITH, SIEMENS HYDRO, POYRY, ALPINE, MAYREDER i PORR) iz Austrije.

Javni poziv za iskazivanje interesa za strateško partnerstvo u realizaciji novih investicijskih projekata u elektroenergetskom sektoru Federacije Bosne i Hercegovine, koji je raspisalo Federalno ministarstvo energije, rudarstva i industrije u periodu jul-august 2006. godine pruža sljedeće podatke u planiranoj izgradnji HE „Rmanj Manastir“: instalaciona snaga hidroelektrane je 2 x 36 MW, planirana godišnja proizvodnja električne energije od 250 GWh, visina brane je 137 metara, a suma potrebna za izgradnju HE je 69,3 miliona eura.

Prve analize energetske potencijala rijeke Unac započete su 1954-1955. U šesdesetim godinama 20. vijeka, ta istraživanja su bila ograničena na istraživanje hidropotencijala radi snabdjevanja vodom potrebnom u tehnološkom procesu rada fabrike celuloze u Drvaru. Zajedno sa studijom mogućnosti gradnje brane na Uncu, rađena su istraživanja mogućnosti izgradnje vodenih akumulacija na pritokama Unca: Visućici, Drvaru i Gudaji. Kao rezultat ovih istraživanja izgrađena je brana Zupnica (10 km uzvodno od Drvara) i jedna manja HE (snage 0,12 MW) na izvoru Baštaši, 1985. godine.

Jedna od karakteristika rijeke Unac je njeno poniranje i izviranje, u čitavoj dužini njenog toka, ali i pored toga, Unac prikuplja glavninu voda svog slivnog područja, sa najvećom koncentracijom u svom donjem toku.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika je od nadležnih institucija zatražila dostavu ili uvid u elaborate ili studije koja se tiče planirane izgradnje HE na rijeci Unac, ali do danas⁵³ ta dokumentacija nije dostavljena, niti je poznata planirana lokacija same brane. Završetak duboke klisure kanjona rijeke Unac nalazi se na distanci od cca 750 metara istočno od lokaliteta manastira Rmanj.

Prema informacijama dobijenih, prilikom terenskog obilaska, 23. februara 2007. godine od Muhameda Ibrahimpašića, člana Savjetodavnog vijeća za okoliš Federacije BiH, u toku je izrada Prostornog plana Federacije BiH, kao i Prostornog plana Unsko-sanskog kantona (USK). Turizam i ekologija su strateške grane u USK-a, a Nacionalni park Una okosnica razvoja turizma. Prema njegovim riječima, za potrebe „Energoinvesta“, još daleke 1986. godine urađena studija izvodljivosti gradnje hidroelektrane Rmanj na Uncu, a tada su urađena sva potrebna istraživanja i mjerenja. Utvrđeni hidrogeološki nalazi su bili vrlo loši: dokazano je da su krečnjačke

⁵³ do kraja februara 2007. (op E. Softić)

stijene vrlo porozne i vodonepropusne, te da postoji mnogo ponora kojima bi voda oticala.

III - ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterijume za donošenje odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom (»Službeni glasnik BiH« br. 33/02 i 15/03), Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijumima:

A. Vremensko određenje

(dobra nastala od praistorije do kraja XX vijeka)

B. Historijska vrijednost

(veza građevine, cjeline ili područja sa historijskom ličnošću ili značajnim događajem u historiji)

C. Umjetnička i estetska vrijednost

- i. Proporcije,
- ii. Kompozicija,
- iii. Vrijednost detalja,
- iv. Vrijednost konstrukcije.

D. Čitljivost (dokumentarna, naučna, obrazovna vrijednost)

- i. Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru,

E. Simbolička vrijednost

- i. Ontološka vrijednost,
- ii. Sakralna vrijednost,
- iii. Tradicionalna vrijednost,
- iv. Vežanost za rituale ili obrede,
- v. Značaj za identitet grupe ljudi.

F. Izvornost

- i. Oblik i dizajn,
- ii. Namjena i upotreba,
- iii. Položaj i smještaj u prostoru,
- iv. Duh i osjećanja,
- v. Drugi unutrašnji i spoljni činioci.

Sastavni dio ove odluke su:

- kopija katastarskog plana,
- posjedovni list,
- foto-dokumentacija (sve starije fotografije su preuzete iz knjiga navedenih u popisu korištene literature; fotografije sadašnjeg stanja su 22. februara 2007. godine snimili Slobodanka Lalić i Emir Softić),
- grafički prilozi
 - (crteži su preuzeti iz knjiga navedenih u popisu korištene literature),

- Tri crteža⁵⁴ Zavoda za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti BiH iz Sarajeva; /Arhitektonski atelje; odgovorni projektant: Aleksandar Ninković, dipl. ing. arh.; konstrukter: Ismet Tahirović, dipl. ing. građ./
 - Crtež sjeverne fasade
 - Poprečni presjek 5-5 (kroz oltarski dio sa pogledom na apsidu)
 - Poprečni presjek (kroz naos, na mjestu kupole)

Korištena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja *mjesto i ostaci graditeljske cjeline – Srpski pravoslavni manastir Rmanj sa ostacima originalnih fresaka u Martinbrodu* nacionalnim spomenikom BiH korištena je sljedeća literatura:

1878. Ilarion Ruvarac: Nešto o Bosni, dabarskoj i dabrobosanskoj episkopiji i srpskim manastirima u Bosni, Godišnjica Nikole Čupića II, Beograd 1878, 259-261
1884. Manastir Rmanj, Vijenac zabavi i pouči broj 26, Zagreb 1884, XVI, 414
1899. Man Grbić: Karlovačko vladičanstvo, knjiga I, Karlovac 1899, 171-175
1894. Kosta Novaković, *Kratak opis protoprezviterijata petrovačkog*, Bosansko-hercegovački istočnik, broj I-V, 1894, 185-187 (184-190)
1904. S. Tomić (Atom), Manastir Rmanj, Bosanska vila, Sarajevo, 1904, 1(13-15), 2(31-32), 3(52-54), 4(72-74), 7 (130), 8 (152-153), 9 (169-171), 10 (191-193), 11 (211-213)
- 1902-1926. Stari srpski zapisi i natpisi / skupio ih i sredio Ljubomir Stojanović.- Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1902-1926. - 6 knj.
- 1954-1955 Medaković, Dejan: *Beleške o srpskoj umetnosti u oblasti stare Slavonije i Hrvatske*, Starinar, Organ arheološkog institute, Nova serija, knjiga V-VI, Srpska akademija nauka Beograd 1954-55, 317, 324
1950. Petković, dr Vladimir R., Pregled crkvenih spomenika kroz povescnicu srpskog naroda, Srpska akademija nauka; Posebna izdanja, knjiga CLVII, Odeljenje društvenih nauka, Nova serija, knjiga 4, str. 241-242, 448, Beograd.
1969. Zdravko Kajmaković, Manastir Rmanj i njegove freske. Zbornik Svetozara Radojčića, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti, Beograd, 1969., 133-142
1971. Zdravko Kajmaković, *Zidno slikarstvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1971.
1984. Šuput, Marica: Srpska arhitektura u doba turske vlasti : 1459-1690 / Marica Šuput ; [prevod na francuski Mara Kordić]. - Beograd : Institut

⁵⁴ nema podataka o tačnoj dataciji crteža, ali potiču iz 80-tih godina 20. vijeka

- za istoriju umetnosti, Filozofski fakultet, 1984. - 119 str., [34] str. s tablama : ilustr. ; 28 cm. - (Posebna izdanja / Srpska akademija nauka i umetnosti ; knj. 559. Odeljenje istorijskih nauka ; knj. 10) (Studije / Filozofski fakultet u Beogradu, Institut za istoriju umetnosti)
1984. Matić, Vojislav: *Rekonstrukcija manastira Rmanj*, Naše starine, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti BiH iz Sarajeva, XVI-XVII, Sarajevo, 1984., 201-213
2002. Ševo, Ljiljana, *Pravoslavne crkve i manastiri u Bosni i Hercegovini do 1878. godine*, Banja Luka.

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

*Emir Softić, diplomirani inženjer arhitekture,
saradnik za spomenike graditeljskog naslijeđa
u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika*

Učesnik u istraživanju i izradi Prijedloga odluke

*(autor dijela o pokretnom naslijeđu):
Slobodanka Nikolić, profesor geografije i etnologije,
saradnik za pokretno naslijeđe u Komisiji za
očuvanje nacionalnih spomenika*